

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ

УДК 378.013.42.147.091.33:316.663.5]:364.642

МЕТОД РОЗІГРУВАННЯ СИТУАЦІЙ У РОЛЯХ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Жукова О.А., к.пед.н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті висвітлено позитивний ефект від застосування методу розігрування ситуацій у ролях та організації ігрової рольової взаємодії як одного із засобів підготовки соціальних педагогів до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах. Метод кейс-стаді представлений як підгрунта організації навчальної ігрової рольової взаємодії під час проведення практичних занять зі студентами – майбутніми фахівцями.

Ключові слова: розігрування ситуацій, ігрова роль, рольова взаємодія.

Жукова О.А. МЕТОД РАЗЫГРЫВАНИЯ СИТУАЦИЙ В РОЛЯХ КАК СРЕДСТВО ПОДГОТОВКИ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ К РАБОТЕ С СЕМЬЯМИ, КОТОРЫЕ ОКАЗАЛИСЬ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ / Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина

В статье освещен положительный эффект от применения метода разыгрывания ситуаций в ролях и организации игрового ролевого взаимодействия как одного из средств подготовки социальных педагогов к работе с семьями, оказавшимися в сложных жизненных обстоятельствах. Метод кейс-стади представлен как основа организации учебного игрового ролевого взаимодействия при проведении практических занятий со студентами – будущими специалистами.

Ключевые слова: разыгрывание ситуаций, игровая роль, ролевое взаимодействие.

Zhukova O.A. PLAYING SITUATIONS THROUGH ROLES AS A MEANS OF PREPARING SOCIAL WORKERS TO WORK WITH FAMILIES WHICH HAPPENED TO BE IN DISTRESSED CONDITIONS / KharkivNational University named after V.N.Karazin, Ukraine

The article describes positive effects of using the method of playing situation through roles and stimulating interaction between students when preparing them to work with families that found themselves in difficult conditions. The case study – method is the basis for student interaction during the role games to prepare future social workers.

Key words: playing situation through roles, roles, student interaction

Постановка проблеми. Підготовка молоді до щасливого сімейного життя є актуальною проблемою сьогодення. Сім'я завжди виступала найважливішим первинним інститутом соціалізації людини, в якому відбувається процес засвоєння та інтеріоризації індивідом соціальних і культурних цінностей. Досвід, набутий в сімейному середовищі, має вплив на визначення індивідуальної траєкторії діяльності індивіда, його поведінку, формування уяви про реальну дійсність та її реконструкцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як соціальний інститут сім'я стала об'єктом дослідження багатьох наук (психології, педагогіки, валеології, медицини, соціології, філософії, економіки, права та ін.), які вивчають його в залежності від специфіки та завдань самої науки.

У різні часи проблемам сім'ї та сімейного виховання було присвячено багато праць. Дослідження інституту сім'ї Ф. Енгельсом, О. Контом, Е. Дюркгеймом, В. Парето є

класичними в галузі соціології, в педагогіці – Я. Коменського, Ж. Руссо, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Сім'я як соціальна система, мала група чи первинний колектив стала предметом уваги таких сучасних дослідників, як Г. Бевз, Р. Вайнола, Г. Радчук, В. Сатір, М. Стельмахович, В. Целуйко й ін. Психолого–педагогічним аспектам становлення, розвитку й функціонування сучасної сім'ї присвячені праці С. Ковальова, В. Гурова, М. Буянова, З. Зайцевої, В. Постового, Б. Херсонського.

У працях науковців О. Безпалько, І. Зверевої, А. Капської, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, І. Трубавіної зацентровано увагу на питаннях щодо об'єднання зусиль державних органів та органів самоврядування по сприянню допомоги сім'ям у розв'язанні проблем різного типу і рівня в умовах економічної нестабільності в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Через становлення соціальної педагогіки як відносно молодій галузі педагогічних знань, недостатньо розробленим залишається питання щодо організації ігрового поля та ігрової рольової взаємодії під час навчання студентів соціально–педагогічним технологіям по роботі з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах (СЖО). Знання цих технологій та вміння застосовувати їх на практиці є запорукою щасливого сімейного життя студентів – майбутніх батьків.

З погляду на все вищезазначене **мета нашої статті** полягає у висвітленні застосування методу розігрування ситуацій у ролях та організації ігрової рольової взаємодії як одного із засобів підготовки соціальних педагогів до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Для реалізації поставленої мети нами були окреслені такі завдання:

- дати визначення дефініції «складні життєві обставини»;
- висвітлити основні ознаки складних життєвих обставин;
- виділити типологію сімей, які віднесені до сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах;
- окреслити рівні надання допомоги, види послуг та види соціально–педагогічної допомоги, які надаються сім'ям означеної групи;
- висвітлити процес ігрової рольової взаємодії під час застосування методу розігрування ситуацій у ролях при вивченні соціально–педагогічних технологій по роботі з сім'ями у СЖО.

Виклад основного матеріалу. Під складними життєвими обставинами слід розуміти обставини, що порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно. До цих наслідків віднесені: безпритульність, відсутність житла або роботи, інвалідність, катастрофи (стихійне лихо), малозабезпеченість, насильство, негативні стосунки в сім'ї, психологічний розлад, самотність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я. Ці обставини викликають широкий спектр проблем у сучасних сім'ях [4].

Грунтовне дослідження робіт науковців дозволило нам визначитись з ознаками складних життєвих обставин, які мають негативний вплив на процес функціонування сімей та виконання її членами основних функцій [5; 6; 7; 11;12; 15] : безвідповідальне ставлення до власного здоров'я членів сім'ї; алкогольна залежність, токсико– та наркоманія; пропаганда в сім'ї свободи сексуальних стосунків; ранній дебют статевого життя; міжособистісні конфлікти; небажана вагітність; недбале батьківство; неспроможність мати дитину; наявність в сім'ї людини із важкою хронічною хворобою: дитина або дорослий з особливими

потребами, інвалід, хворий на СНІД, туберкульоз; сумісне проживання декількох поколінь, відсутність власного житла; втрата близької людини, годувальника; різні релігійні погляди серед членів сім'ї; розлучення; самотність людини похилого віку; трудова міграція батьків.

Аналіз літературних джерел з проблем сімейного виховання дозволив систематизувати типологію сімей, які віднесені до сімей у складних життєвих обставинах [1; 2; 3; 5; 6; 7; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]:

- неблагополучні сім'ї (Л. Алексеева, Б. Алмазова, Г. Бочкарьова, І. Вишнева, І. Зверева, А. Капська, Г. Карпова, Л. Коваль, О. Марінушкіна, І. Пінчук, В. Ремезова, С. Толстоухова, О. Трохимець, О. Туманова);
- соціально дезадаптовані сім'ї (І. Демет'єва, В. Москаленко, Л. Оліфіренко, В. Целуйко);
- функціонально неспроможні або дисфункціональні сім'ї (А. Антонова, І. Вишнева, О. Марінушкіна, М. Мацковський, В. Медкова, І. Пінчук, Г. Постолюк, Т. Семигіна, А. Харчева, О. Шипіленко);
- сім'ї групи ризику (Л. Карцева, Т. Шульга);
- проблемні або кризові сім'ї (І. Зверева, З. Кияниця, В. Кузьмінський, Л. Ніколаєнко, П. Павленок, Ж. Петрочко, М. Руднева, Л. Стрига).

Серед видів послуг, які надаються сім'ям такого типу, слід відзначити наступні [4]: інформаційні; соціально – педагогічні; психологічні; соціально – медичні; соціально – економічні; юридичні; послуги з працевлаштування та з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Допомога сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, надається на різних рівнях:

- державному (Л. Алексеева, В. Бочарова, С. Дармодехін) [1];
- регіональному (О. Арсент'єва, Л. Белічева, Л. Лукьяненко, Є. Холостова) [10];
- місцевому (О. Безпалько, О. Самородова, І. Трубавіна) [2; 15].

Основними напрямками роботи соціального педагога з сім'ями в СЖО [3; 9; 13; 14] є: консультативно – інформаційний та консультативно – правовий; діагностичний; корекційно-реабілітаційний; профілактичний; посередницький; соціальний.

Розповсюдженими видами соціально-педагогічної роботи з сім'ями у СЖО є: соціальне інспектування й соціальне діагностування; соціальна терапія; надання соціальної допомоги; соціально-педагогічне консультування; соціально-педагогічна реабілітація.

Вищезазначені види соціально-педагогічної допомоги можуть бути реалізованими соціальним педагогом під час взаємодії з такими соціальними агенціями, як: центри соціальних служб для сім'ї та молоді; відділи соціального захисту населення; відділи освіти; служби у справах неповнолітніх; кримінальна міліція в справах неповнолітніх; відділи охорони здоров'я; громадські об'єднання та благодійні фонди, товариства, відділення міжнародних організацій (ПРООН, ЮНІСЕФ, Товариство Червоного Хреста); відділ субсидій, центр зайнятості, кризові центри соціально-психологічної допомоги.

Соціальний педагог співпрацює з розгалуженою мережею спеціалістів соціальної спрямованості, яка представлена вчителями, робітниками дитячих садків, психологами, медичними працівниками, юристами, представниками державних та громадських об'єднань, представниками місцевої адміністрації, представниками правоохоронних органів.

Для опанування студентами основами соціальної роботи з сім'ями у СЖО, згідно з нашими педагогічними спостереженнями, доречним є використання рольової взаємодії, підґрунтям якої є метод кейс-стаді. Він доповнює теоретичні аспекти досліджуваного матеріалу за допомогою введення завдань практичного характеру, під час розв'язання яких студенти виявляють здатність до глибокого аналізу та прораховування кожного кроку чи дії запропонованої ситуації. Отже, використання цього методу дає майбутнім фахівцям можливість вивчити складні життєві питання в безпечній обстановці навчального заняття.

Позитивний емоційний фон та конструктивна групова взаємодія, як невід'ємна частина заняття, виступають своєрідним каталізатором процесу набуття та інтеріоризації майбутніми фахівцями знань з тематики, що пропонувалася викладачем для додаткового опрацювання.

Тематика ситуацій, що пропонуються для розв'язання та подальшого програвання соціальним педагогам, досить різноманітна: ознаки складних життєвих обставин; особливості та методика кризового втручання в проблеми сім'ї; механізми попередження проблем у сім'ях; діагностика проблем членів сім'ї; типологія сімей, що опинилися в СЖО; види послуг, рівні надання допомоги та основні напрямки роботи соціального педагога з такими сім'ями; посадові обов'язки соціального педагога в контексті роботи з сім'ями у СЖО; взаємодія соціального педагога з різними соціальними агенціями; послідовність процесу здійснення технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями у СЖО; нормативно-правове забезпечення дій соціального педагога в заданому контексті; інтеграція сім'ї, соціальних служб та інших установ з метою подолання сімейних труднощів; волонтерська діяльність в контексті надання соціально-педагогічної допомоги сім'ям; формування здорового способу життя сім'ї; комплексні заходи по роботі з сім'ями у СЖО; форми та методи роботи соціального педагога з сім'ями, що мають певні труднощі; стилі професійної діяльності соціального педагога та його особистісні якості при роботі з цією категорією сімей.

Метод кейсів є найбільш ефективним за умов ідентифікації учасників із ролями, передбаченими запропонованими конкретними випадками. Під час програвання ситуації студентами акцент зроблений не на вдосконаленні акторських здібностей присутніх на занятті, а на знаходженні вірного рішення та демонстрації поведінки в контексті ролі. Таким чином акт програвання створює «необхідний паттерн поведінки в умовах таких саме установок і обмежень, які можуть виникати у реальній ситуації»[8, с.53]. Саме цей досвід буде допомагати їм знаходити рішення в реальних різноманітних життєвих ситуаціях, бо в процесі розігрування ситуацій у ролях студенти самостійно визначають власну стратегію поведінки та вербальний сценарій, виконують роль так, як вважають за потрібне, а не діють згідно зі сценарієм, передбаченим тією чи іншою роллю.

Розігрування ситуацій у ролях сприяє: розвитку аналітико-синтетичних, діагностичних, прогностичних, проектувальних, організаторських здібностей студентів по роботі з сім'ями у СЖО; розширенню спектра креативних ідей по роботі з цією категорією сімей; перевірці рівня сформованості власних знань, умінь та навичок щодо роботи соціального педагога у світлі зазначеної теми.

Розігрування ситуацій у ролях вчить студентів працювати разом та примножувати інтелектуальний та професійний потенціал групи по знаходженню вірного рішення, адекватного до ситуації, що пропонується.

Впровадження цього методу дозволяє викладачеві активізувати позааудиторну самостійну роботу студентів з опрацювання обов'язкової навчальної та додаткової літератури з означеної теми; удосконалювати навички критичного ставлення до літератури, яку слід опрацювати; сприяти більш глибокому аналітичному осмисленню знань у контексті обраної тематики; спрямувати майбутніх фахівців на ґрунтовне опанування різноманітними

прийомами, методами, формами, технологіями налагодження взаємодії з різними суб'єктами соціально-педагогічної роботи з сім'ями у СЖО.

Завдяки застосуванню цього методу студенти мають змогу: уявити проблему; провести збір, обробку та аналіз необхідної інформації як традиційним шляхом під час підготовки до практичного заняття, так і шляхом безпосереднього обговорення в групі (парі), виходячи із заданої ситуації; дати власну інтерпретацію отриманій інформації і на цьому підґрунті визначитися із стратегією та тактикою подальших дій щодо надання допомоги тим сім'ям, які її потребують; відпрацьовувати з метою подальшого використання в реальній практиці формальні механізми нормативно-правового забезпечення взаємодії соціального педагога з різними соціальними агенціями; продемонструвати власний стиль роботи й рівень емоційної культури; здійснювати аналіз та прогнозувати результати власної діяльності.

Впровадження цього методу в систему підготовки майбутніх фахівців дозволяє вирішувати широкий спектр завдань, серед яких особливо слід відзначити наступні: активізація навчально-виховного процесу та вмотивованість дій; високий рівень засвоєння теоретичного матеріалу, який ґрунтується на практичному розв'язанні та програванні завдань, обумовлених ситуацією; розвиток розумових, творчих, комунікативних, особистісних якостей тих, хто навчається; набуття та закріплення навичок співпраці у командній (парній або груповій) роботі; усвідомлення власної ролі та відповідальності за вибір конкретних шляхів надання допомоги сім'ям під час програвання різних складних обставин та обговоренні їх результатів; усвідомлення власних помилок та можливих наслідків прийняття того чи іншого рішення, що визначає вектор подальшого розвитку сім'ї, яка потребує допомоги; формування позитивного ставлення до здійснення різних видів соціально-педагогічної допомоги сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах; створення умов до професійного зростання.

Усе, зазначене вище, дозволяє нам зробити такі **висновки**.

1. На підставі викладеного теоретичного матеріалу (визначення дефініції «складні життєві обставини»; висвітлення основних ознак складних життєвих обставин; виділення типології сімей, які віднесені до сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах; окреслення рівнів надання допомоги, видів послуг та видів соціально-педагогічної допомоги, які надаються сім'ям означеної групи) висвітлено процес ігрової рольової взаємодії під час застосування методу розігрування ситуацій у ролях.
2. Метод розігрування ситуацій у ролях є ефективним діагностичним, прогностичним, корекційним засобом підготовки соціальних педагогів до роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах.
3. Основою методу є аналіз практичних ситуацій відповідно до проблем сучасних сімей.
4. Наявність комплексу вправ для аналізу ситуацій з проблем сім'ї є засобом навчання через дію та засвоєння норм поведінки майбутнім фахівцем.
5. Програвання ролі в контексті цього методу має за мету створення основи конструктивної взаємодії в системі «людина-людина», яка є стрижнем формування алгоритму рішень чи дій по виходу з проблеми, представленої у ситуації.
6. Впровадження цього методу в систему підготовки соціальних педагогів дозволяє створювати необхідні умови для подальшого професійного зростання майбутніх фахівців.

Перспективи подальших наукових розвідок щодо означеної теми ми вбачаємо в більш детальній розробці питання щодо набуття соціальними педагогами практичних умінь з реалізації професійних ролей в процесі соціально-педагогічної роботи з сім'ями в СЖО під час організації ігрової взаємодії на семінарських заняттях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.С. Социальный патронат семьи в системе социального обслуживания / Л.С. Алексеева, В.Ю. Меновщиков. – М. : ГосНИИ Семьи и воспитания, 2000. – 160 с.
2. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи : Монографія / О.В. Безпалько. – К. : Науковий світ, 2006. – 363 с.
3. Василенко О.М. Соціально-педагогічна діяльність у закладах освіти / О.М. Василенко, А.О. Малько. – Х. : Крок, 2003. – 83 с.
4. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Зберігти сім'ю. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах / [автори-упорядники : О.М. Мороз, Г.І. Постолик, Т.В. Семигіна, О.С. Шипіленко]. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с.
6. Капська А.Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. / А.Й. Капська, І.В. Пеша. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
7. Кияниця З.П. Організаційно-педагогічні умови діяльності інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей з дітьми: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / З. П. Кияниця. – К., 2010. – 380 с.
8. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение: учеб. Пособ. для студ. учреждений высш. проф. образования / А.П. Панфилова. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2011. – 192 с.
9. Соціальна робота в Україні : навч. посібник / [І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.]; за заг.ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. – К.: Науковий світ, 2004. – 256 с.
10. Социальная работа: теория и практика: учеб. пособ. / [отв.ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвин]. – М. : ИНФРА – М, 2001. – 427 с.
11. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: навчально-тренінговий модуль із підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / [За ред. І.Д. Зверевої, Ж.В. Петрочко]. – К.: Держсоцслужба, 2008. – 300 с.
12. Соціально-психологічний супровід сімей, що опинилися в складних життєвих ситуаціях : Метод. рекоменд. – Х. : ХОНМІБО, 2008. – 80 с.
13. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. / [О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола, Петрочко Ж.В. та ін.]; за заг.ред. А.Й. Капської. – К. : УДЦССМ, 2000. – 372 с.
14. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: метод. посіб. / [С.В. Толстоухова, О.О. Яременко, О.В. Вакуленко та ін.]. – К. : ДЦССМ, 2003. – 88 с.
15. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: монографія / І.М. Трубавіна. – Х. : Нове слово, 2007. – 395 с.